

РЕФЛЕКСІЯ ЯК ЧИННИК ОСОБИСТІСНОГО РОЗВИТКУ ПЕДАГОГІВ

Сучасний етап розвитку суспільства, системи освіти взагалі й вищої, зокрема, вимагає формування особистісно зрілого педагога. Професійна підготовка майбутніх педагогів має бути спрямована насамперед на забезпечення максимального розкриття потенціалу кожної людини, підготовки її до саморозвитку, самовизначення та самореалізації, сприяння становлення і розвитку справжнього професіонала, формування позитивної Я-концепції та готовність до суб'єкт-суб'єктного спілкування в умовах освітнього процесу.

Як зазначає Г. Радчук, сучасний педагог повинен не тільки транслятувати, відтворювати і демонструвати засвоєння знань, умінь, технологій – це є вторинним стосовно процесів розвитку особистості, необхідно «перш за все, орієнтуватися на становлення цілісної особистості, забезпечувати її органічність і неповторність» [9, с. 84]. Досягнути цього можливо лише за умови, що педагог буде для учня фасилітатором. К. Роджерс зауважував, що фасилітатор – це особистість, яка вирізняється відкритістю власному досвіду, у якій відсутні захисти і бар'єри, яка налаштована на позицію учасника і спостерігача плінного процесу досвіду, а не його контролера, довіряє власному Я [10].

На сучасному етапі розвитку науки існують різні підходи щодо характеристики рефлексії. Зокрема її вивчають, як рівень функціонування й особливий стан свідомості (Д. Браун, Ф. Василюк, Д. Елкінс та ін.); вивчення рефлексії пов'язані з дослідженням творчого мислення (В. Давидов, І. Семенов, С. Степанов, Я. Пономарьов та ін.); рефлексія вивчається з позиції її впливу на розвиток самосвідомості, самопізнання і саморегуляції особистості (К. Абульханова-Славська, Д. Леонтьєв, І. Кон, В. Слободчиков, В. Столін, та ін.); вивчається роль рефлексії в побудові спільної діяльності людей (О. Петровський, А. Реан, В. Рубцов, та ін.); рефлексія досліджується як принцип

існування індивідуальної свідомості й умова розвитку зрілої особистості (Б. Зейгарник, К. Роджерс, А. Холмогорова та ін.); як чинник становлення і саморозвитку особистості (І. Бех, М. Боришевський, О. Кононко, В. Семиченко та ін.); як особлива організація мислення, пов'язана із зародженням нового змісту (В. Давидов, А. Зак, І. Семенов, С. Степанов).

Вивченням рефлексивної культури вчителя, проведенням низки досліджень, в яких вивчається процес становлення і формування професійної рефлексії педагогів займалися А. Бізяєва, Г. Дегтяр, М. Заброцький, О. Кононко, С. Максименко, О. Кононко та ін.

Однак попри численні дослідження все ще не достатньо уваги сьогодні приділено особистісному розвитку педагогів, зокрема, розвитку рефлексії, яка є важливою умовою формування особистісно зрілого фахівця. Саме тому **мета нашої статті** полягає в теоретичному обґрунтуванні рефлексії як чинника особистісного становлення майбутніх педагогів.

Вперше поняття «рефлексія» використав Дж. Локк у XVII столітті. Під рефлексією він розумів процес (також досвід), за допомогою якого відбувається накопичення та отримання нових ідей. Сам термін «рефлексія» походить від пізньолатинського «reflexion» і означає звернення назад, відображення, бачення себе поглядом іншого, якби збоку.

Сьогодні у психології та суміжних з нею галузях існують різні підходи щодо визначення рефлексії. Зокрема, у зарубіжній психології її вивчали А. Адлер, Р. Ассаджіолі, К. Роджерс, М. Вудкок, А. Маслоу, В. Франкл, Ш. Бюллер, У. Джеймс, Е. Еріксон та ін. Проте, незважаючи на численну кількість досліджень щодо проблеми розвитку рефлексії, їх недостатньо для розуміння суті рефлексії як психологічного утворення. До того ж зарубіжні вчені не виокремлювали рефлексію як предмет спеціального психологічного дослідження. Її прояви здебільшого вивчалися ними в контексті самоспостереження та самопізнання задля вивчення особистістю образу власного Я.

Натомість російські вчені (А. Карпов, О. Леонтьєв, С. Рубінштейн, Я. Пономарьов, І. Семенов, С. Степанов та ін.) зазначене питання розкрили більш широко.

С. Рубінштейн вважав, що рефлексія є певним рівнем розвитку свідомості, за якого людина подумки виходить за межі власного життя та займає позицію поза ним. Ченій виокремлював два види рефлексії, а саме: зовнішню (спрямована на навколишній світ) та внутрішню (на самого себе). Зовнішня рефлексія переповнена численними ритуалами, традиціями, підміною власного Я колективним. Тоді як, внутрішня рефлексія призупиняє потік свідомості, ніби виводить людину за її межі. З появою такої рефлексії пов'язане ціннісне осмислення життя, усвідомлення особистістю свого місця в ньому [13].

Учені дослідницької групи І. Семенова розуміли рефлексію як усвідомлення власного руху в предметному змісті задачі, а рефлексивний аспект мислення трактували як самосвідомість особистості в проблемній ситуації та осмислення принципів діяльності [12].

Щодо вивчення рефлексії, як механізму саморозвитку, В. Давидов відмічав, що вона є головною рушійною силою саморозвитку особистості. Саме завдяки їй відбувається самозміна людини та усунення меж Я-самості [3].

У свою чергу А. Карпов зазначав, що рефлексія є однією з найважливіших метаздібностей, без її розвитку неможливий саморозвиток особистості. Психіка тому й унікальна, що в ній закладено такий механізм, який дозволяє долати систему обмежень, постійно виходити за межі власної свідомості [4].

За поглядами Я. Пономарьова, рефлексія є шляхом до переосмислення стереотипів власного досвіду. Людина стає для самої себе об'єктом управління, а рефлексія як «дзеркало» відображає всі її зміни, в результаті чого, перетворюється на основний механізм саморозвитку, умову та засіб особистісного зростання [8].

Ю. Орлов зазначав, що особистісний розвиток та саморозвиток відбуваються в процесі самопізнання та самоусвідомлення того, що ми робимо, чому та як це робимо, як ставимось до інших, а вони до нас. Це стає можливим лише

завдяки рефлексії та стимулює людину до зміни власної моделі поведінки та діяльності відповідно до специфіки ситуації [7].

Важливо зазначити, що українські науковці також зробили вагомий внесок у вивчення проблеми рефлексії (І. Бех, В. Зарецький, М. Найдъонов, С. Максименко, В. Лепський, М. Савчин та ін.).

Так, І. Бех вважає, що рефлексія є засобом усвідомлення суб'єктом підґрунтя власних дій, спрямованість мислення на себе, на власні процеси та продукти діяльності. Учений виокремив такі види рефлексії, як регулятивна (внутрішнім об'єктом якої є увага, що визначає зосередженість і спрямованість виховного процесу), визначальна (осмислення суб'єктом свого Я та усвідомлення того, що віддаляє його від досконалості), синтезуюча (узгодження гуманістичних цінностей з Я-духовним), створювальна (розвиток і саморозвиток особистості) [1].

У свою чергу М. Савчин зазначає, що рефлексія передбачає самоаналіз, дослідження людиною свого внутрішнього світу і поведінки. Це відбувається завдяки тому, що у дослідницькому процесі особистість усвідомлює себе по-іншому (співвідносить власні почуття і переживання з почуттями і переживаннями іншої людини), аналіз і розуміння своєї поведінки дозволяє їй побачити ситуацію і себе в ній з іншого боку, що сприяє більш адекватній оцінці власної поведінки [11].

С. Кузікова у своїх дослідженнях виокремила рефлексію як один із механізмів саморозвитку. Рефлексія пов'язана з осмисленням людиною себе як цілісної особистості та усвідомленням і оцінюванням своїх дій, виходячи з передбачення відповідних реакцій іншої людини. Як процес пізнання особистісних психічних актів і станів, рефлексія дозволяє дистанціюватися від буденності, стати на позицію «поза перебуванням», віднайти життєві смисли, сформувані цінності [2].

Рефлексія відіграє важливу роль у процесі оволодіння професіями у системі «людина-людина», зокрема, вона є важливою для педагога. М. Заброцький вважає, що рефлексія «виступає тим механізмом, завдяки якому особис-

тість отримує здатність до самоорганізації. Рефлексивні здібності є тими, котрі в принципі забезпечують умови для саморозвитку, самокорекції, впливаючи загалом на розвиток особистості та становлення її відносин зі світом» [5, с. 24].

Як вказує І. Зимня, вчитель під час своєї професійно-педагогічної підготовки перш за все повинен «уявити, осмислити різні об'єкти цієї підготовки, побачити ступінь своєї відповідності вимогам і специфіки педагогічної діяльності та спланувати програму професійного самовдосконалення» [6, с. 55].

Висновки. Отже, у зарубіжній та вітчизняній психології рефлексію розглядають по-різному. У зарубіжних вчених вона мало досліджена. Тоді як російські та українські вчені ототожнюють її із свідомістю та самосвідомістю. Проте, більшість з них вважає її рушійною силою саморозвитку особистості. Педагог із розвинутою рефлексією здатен пізнавати себе, бути уважним, критичним, вимогливим стосовно себе та інших.

Список використаної літератури

1. Бех І. Д. Духовні цінності як надбання особистості. Рідна школа. 2012. № 1–2 (985–986). С. 9–12.
2. Гринева О. М. Специфика жизненных целей и планов личности в позднем юношеском возрасте. Вестник Актыбинского регионального государственного университета имени К. Жубанова. 2017. Вып 4. С. 225–235.
3. Давыдов В. В., Зак А. З. Уровень планирования как условие рефлексии. Новосибирск: Рось, 1987. 234 с.
4. Карпов А. В. Психология рефлексивных механизмов деятельности. Москва : Изд-во «Институт психологии РАН», 2004. 424 с.
5. Кондратьева С. В. Профессионализм в педагогическом общении. Гродно: Изд-во ГрГУ, 2003. –330 с.
6. Максименко С. Д. Генетическая психология (методологическая рефлексия проблем развития в психологи). Москва : Рефл-бук; К.: Ваклер, 2000. 320 с.
7. Орлов Ю. М. Восхождение к индивидуальности. Москва : Просвещение, 1991. 287с.
8. Пономарев Я. А. Методологическое введение в психологию. Москва : Знание, 1983. 205 с.
9. Радчук Г. К. Аксиологічні засади розвитку сучасної вищої освіти. Психологія особистості. 2015. №1 (6). С. 81–89.
10. Роджерс К., Фрейберг Д. Свобода учиться. Москва : Смысл, 2002. 527 с.
11. Савчин М. В., Гавриш З. С. Вступ до спеціальності: Психолог, практичний психолог. Івано-Франківськ : Місто НВ. 2007. – 400 с.
12. Семёнов И. Н., Степанов С. Ю. Проблема предмета и метода психологического изучения рефлексии. Исследования проблемы психологии творчества. Москва : Наука, 1983. С. 152–182.
13. Ставицька С. О. Теоретичний аналіз проблеми механізмів розвитку духовної самосвідомості особистості в юнацькому віці. Проблеми сучасної психології. 2014. Вип. 24. С. 630–645.